

позитивні та негативні вчинки, вважаючи їх однаково цінними, якщо в їх основі зосереджена свобода волі. Це саме і продемонстрували на прикладі своїх героїв митці революційної доби, у творчості яких ненависть і насильство в ім'я великого майбутнього возвеличують не гордовитого революціонера у героїчній боротьбі з ворогом, а розкривають нещасну особистість на межі природно-людського, традиційно-національного, а з іншого боку – революційного обов'язку, який освячує ненависть і вбивство. Тобто релігійно-моральна спадщина, втрачаючи свою аксіологічну основу для людини і заперечуючи її вищу духовну сутність, утверджує біль, стражденність, розщепленість. І саме при наявності такої онтологічної та свідомісної роздвоєності, виникає потреба інтерпретації історії крізь призму внутрішніх людських можливостей, протиставляючи два моменти цілісного перебування в історичному моменті та розщеплення з ним. Така інтроспекція є важливим імпульсом усвідомлення залежності духовної міцності кожного індивіда та суспільства загалом від глибини сприйняття релігійно-моральних цінностей. У запереченні духовної спадщини, в розриві з національними традиціями, з притаманною їм апеляцією до загальнолюдських моральних цінностей, людина втрачає вагоме підґрунтя буття в світі та співбуття з іншими людьми. Тому нігілізм необхідно розглядати як суспільну трагедію, як хворобу людського духу, оскільки відсутність морально-етичного виміру особистості руйнує саму людину. Імператив “по той бік добра і зла” знищує задушевність, вільний акт люблячого серця, ідею святості.

Утвердження думки щодо обізнаності українських літераторів з теоретичними засадами європейського екзистенціалізму є досить проблематичним. Можна зробити припущення про те, що катаклізми ХХ століття й суттєві зміни в духовному житті людини в зрізі спотворення та ураження її індивідуальності, самі підвели до експлікації подібних думок, які проявились у різних просторових координатах. І тому, значний інтерес представляє дослідження паралелей у європейському та вітчизняному екзистенціалізмі з метою виявлення в них релігійно-моральної проблематики, адже антропологічна переорієнтація сучасної філософської думки певною мірою здійснюється з врахуванням того аспекту проблем, який був притаманний екзистенціалізму.

Таким чином, у філософії екзистенціалізму, на нашу думку, розмежування релігії та моралі набуває, порівняно з експлікацією цієї проблематики в попередньому історико-філософському розвитку, своєрідного вияву, що простежується:

– у конфліктуванні між релігією (мораллю) та моральністю у представників французького екзистенціалізму А. Камю і Ж.-П. Сартра (релігія і мораль розглядаються як ті чинники, що лише здатні до ліквідації свободи людської екзистенції);

– у релігійно-моральному протиставленні у представників українського екзистенціалізму доби “розстріляного відродження”, що проявляється у

спробах нової політичної системи, окриленої марксистсько-ленінською ідеологією, заперечити релігію і ствердити мораль нового типу.

Таку трансформацію цінностей варто розглядати як суспільну всезагальну трагедію, як хворобу людського духу, оскільки відсутність релігійно-морального виміру руйнує саму особистість, знищує задушевність, ідею святості, утверджує деградаційні та руйнівні процеси в соціальному бутті.

Література

1. Аббаньяно Н. Мудрость философии: Пер. с ит. – СПб: Алтейя, 1998. – 305 с.
2. Великовский С. Философия „смерти бога” и пантрагическое во французской литературе XX века // Философия. Религия. Культура. – М.: Наука, 1982. – С. 43-103.
3. Горський В. Філософія в контексті історії української літератури // Шинкарук В., Бистрицький Є. та ін. Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 192-217.
4. Давыдов Ю. Этика любви и метафизика своеволия. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 288 с.
5. Лазарев В. Проблемы культурологических синтезов в современной буржуазной философии и теологии // Философия. Религия. Культура. – М.: Наука, 1982. – С. 11-42.
6. Мельник О. Суворий аналітик доби Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ століття. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 1994. – 308 с.
7. Михайловська Н. Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності: Автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.05. / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Л., 1998. – 34 с.
8. Соловьев Э. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и литературы) . – М.: Политиздат, 1991. – 432 с.

А.Г Сурпун

ЕТИКО-РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ М.ГОГОЛЯ.

Визначено та проаналізовано основні складові філософської системи М.Гоголя: естетичний, етичний та релігійний аспект. Виділено три умовних періоди: естетичний, релігійний та морально-етичний, синтез яких складає основу як духовного вдосконалення самого автора на шляху до самопізнання, так і специфіку його антропологічного вчення.

Нашу національну гордість може тішити той факт, що, як і стародавнім грекам, українському народові з часу його національного становлення властиве настійне тяжіння до філософських роздумів над глибинними світоглядними проблемами життя. Це знайшло своє відображення в багатьох культурних пам'ятках, особливо яскраво – у творах М.Гоголя.

У філософських поглядах М.Гоголя присутні всі вузлові категорії світогляду: людина і світ, буття й небуття, душа і тіло, життя та смерть, свобода й необхідність та інші, які вважаються традиційно філософськими. Звичайно ж філософом у „вузькому” розумінні цього слова М.Гоголь не був, але в своїй публіцистичній та художній спадщині він яскраво відтворив комплекс ідей, що характеризують деякі виразні особливості розвитку української філософської думки. Саме тут була реалізована та життєва енергія, що до М.Гоголя і після нього зумовила специфічні риси філософського мислення, яке притаманне всій українській культурі. Якщо говорити про художню творчість письменника (особливо щодо її філософсько-етичного змісту), то можна стверджувати, що вона постає для М.Гоголя власне змістом всього його життя, оскільки „художнику, якому праця його, з волі Бога, перетворилася на його душевне діло, вже неможливо займатися ніякою іншою працею”. А саме так, як „душевне діло”, що визначає саме життя людини, від давнини розумілася філософія.

Велич Гоголя-філософа полягає не тільки в його інтелектуальній геніальності, а і у всебічності та цілісності його філософського бачення. Справжній філософ мусить сприйняти у своєму інтелекті та серці цілісність універсальної дійсності. Все, що є меншим від цього, недостатнє для нього. М.Гоголь шукає гармонію світу й гармонію людини в ньому, прагне синтетичної мудрості. Людина як моральна істота знаходиться в центрі уваги його філософії.

Звичайно, філософська думка М.Гоголя не є системною чи якоюсь послідовною структурною працею. Власне саме в цьому полягає її унікальність та оригінальність. Саме цей факт зумовлює різні її інтерпретації.

Важливість та актуальність гоголівської філософії полягає в тому, що вона відбувається в конкретній історичній дійсності, яка є змістом цієї філософії, та містить можливість переходу поставлених М.Гоголем проблем з однієї історичної доби в іншу.

Довгі роки в силу відомих причин духовно-моральнісні та філософсько-етичні твори М. Гоголя не тільки не вивчалися, але й були викреслені штучно з доробку письменника-мислителя.

Багато десятиріч радянська школа або ж зовсім залишала без уваги розвиток ідейних та філософських шукань М.Гоголя, або ж пояснювала їх дуже вузько. Лише на початку дев'яностих років відбулося значне поживлення у вивченні вказаних проблем. Але не можна не визнати того, що і сьогодні М.Гоголь далеко не відкритий як філософ, а його твори недостатньо вивчені в їх змістовному та світовідчуттєвому аспектах.

Разом з цим, нова епоха дослідження смислобуттєвих питань, поставлених даним автором, розкриває цілу низку невирішених проблем, як філософського, етичного, естетичного, так і історичного та релігійного характеру.

Життя та творчість М.Гоголя представляють собою нерозривну єдність. Перше – не має ніякої системи (а точніше – наукової біографії), як і остання. І це не від обмеженості тих чи інших фактів, а скоріше від багатолітності, багатоманіття, широти особистості М.Гоголя, складності та глибини його думки.

Геній цього мислителя до цього часу залишається таємницею, овіяною містичним ореолом, він приваблює дослідників і в той же час, коли майже наближається до розгадки, виростає невидима стіна непорозуміння та невизначеностей і, здається, що пророблена робота в цьому напрямку була марною. Мабуть, це і є поясненням того, що особистість М.Гоголя так мало вивчена. Він наче постає перед дослідником одним зі своїх містичних героїв і сміється з нас та з наших марних зусиль і втручань в його особисте життя. Природа М.Гоголя, як і його творчість, мають досить суперечливий характер. Він був вихований на християнських засадах, носив в собі християнське світосприйняття. Але виникає питання – звідки ж цей „жорстокий сміх”, містика? Яке першопочаткове походження вони мають: „божественне” чи „сатанинське”? Майже вся філософсько-релігійна спадщина складається з протиріч і цьому є найперше і досить просте пояснення – життя М.Гоголя з самого початку було різнонаправленим, а думка дуалістичною. Можна чітко зафіксувати деякі з основних напрямків, які відіграли значну роль у формуванні дуалістично-мисленнєвої структури та пізнання. Це такі фактори як територіальність („Україна-Росія”, „Диканька-Петербург”), минуле-майбутнє, „рідні” українська та російська мови.

Що ж до етичної, естетичної та релігійної проблематики у філософсько-літературному відображенні М.Гоголя, то вона недостатньо висвітлена в наявному гоголезнавстві. Вирішення її, як правило, було обмежене дослідженням так званих „українських повістей” М.Гоголя та його сатирико-реалістичних позицій.

Головним завданням для сучасних дослідників є розгляд та пошук оптимальної моделі розуміння ідейно-філософського доробку М.Гоголя при врахуванні цілісності національної філософської традиції. Також визначення та формулювання основних складових філософської системи М.Гоголя: естетичних, етичних та релігійних аспектів.

В духовних пошуках М.Гоголя можна виділити три умовних періоди: естетичний, релігійний та морально-етичний, з гнучкими хронологічними межами, що співіснують та взаємодіють один з одним. Їх синтез складає основу як духовного вдосконалення мислителя на шляху до самопізнання, так і специфіку його антропологічного вчення.

Значне місце в ідейних шуканнях М.Гоголя займає естетичне вчення про людину, що виливається у своєрідну естетичну антропологію. Як мислитель, М.Гоголь немовби закритий від нас своєю художньою творчістю, тому наше завдання – розкрити основні проблеми його релігійно-філософських та етико-моральних поглядів.

Досить важливе місце в ієрархії авторських цінностей займає гармонія морального та естетичного в людині, тобто краси зовнішньої і краси душі, роз'єднаність яких викликає трагічне занепокоєння М.Гоголя. Авторська впевненість у тому, що спілкування зі світом краси людської душі можливе через звернення до етичного потенціалу Христового вчення, залучає до ієрархії цінностей концепцію християнської моралі, в якій Бог є вищою цінністю для людини на шляху самопізнання, самотворення та духовного оновлення. Бог – не тільки частина життя людини, а й джерело істинності буття. Він розкриває специфічний спосіб організації життя, суть якого полягає у духовному вдосконаленні особистості, що є формою творення Бога в людині.

Співзвучним виразним тенденціям, притаманним українській духовній традиції, виявляється і спрямування М.Гоголя до пізнання духовної сутності людини. Наприклад, в „Авторській сповіді”, формулюючи сутність своїх творчих шукань, він писав, що предметом їх є „людина і душа людини”. Саме душа людини, пише М.Гоголь, а не розум, утворюють осереддя людської сутності. „Освіта” повинна спрямовуватись на „висвітлення” душі людської, а тема „чорноти душевної” – це тема і „Майської ночі” (де відьму серед русалок вирізняє те, що „тіло її не так світилось”, як у інших: всередині його бачилось щось чорне), і „Страшної помсти”, і „Вія”, і „Портрету”, і „Мертвих душ”; саме на просвітлення цієї чорноти повинна спрямовувати свої зусилля людина. Ця тематика превалювала не тільки в творах М.Гоголя, а й у його житті.

Релігія ж для М.Гоголя покликана перетворити природну будову людини, її культуру та творчість. Він звертається до релігії не для відриву від культури, а для того, щоб знайти в ній вирішення сутнісних проблем культури через установлення тісного взаємозв'язку її з Церквою, як з об'єднуючим началом.

Щодо етичного вчення М.Гоголя, то воно ґрунтується на ідеї абсолютної протилежності двох світових начал – добра і зла, які поширювались як на суспільний, так і на чуттєвий світи. В їх протистоянні вбачалася рушійна сила розвитку світу матеріального та духовного. Автор з глибокою зацікавленістю та обґрунтованістю розкриває у всій своїй творчості сутність проблеми „людини” та „людяності”. Центральним питанням філософської концепції М.Гоголя є не проблема методу пізнання світу, а проблема методу пізнання „істинної людини”. Він стверджує, що пізнання світу є необхідною передумовою пізнання самої людини. Принциповим моментом пізнавальної концепції М.Гоголя є те, що дійсність і сам процес пізнання розглядаються з погляду загальнолюдського, з точки зору „природи” людини. Кожна людина

має чуттєвість, розум, пам'ять, а живучи у світі вона щось бачить, відчуває, але не все помічає. М.Гоголь писав у „Вибраних місцях...”, що виховуються для світу не посеред світу, а в далині від нього, в глибокому внутрішньому спогляданні, в дослідженні особистої душі своєї, тому що там закони всього і всьому, треба спочатку знайти ключ до своєї особистої душі і лише тоді цим ключем відкриєш душі інших. Етичний ідеал М.Гоголя протистоїть революції, як такої, тому що вона несе розбрат і дисгармонію. Він був прихильником еволюції, зокрема, особистості, морального самовдосконалення, заснованого на християнських заповідях. М.Гоголь закликав дивитися не у „світле майбутнє”, а в самих себе. При цьому, християнське вчення про мораль також вважається „людинолюбивим законом”, і визнається началом всіх начал.

Тож основною темою філософії М.Гоголя є „народження” нової людини. Сучасники мають шукати в цій філософії народження нової саме української людини. Адже якщо подивитися навкруги, то перед очима постають безжалісні та геніальні карикатури М.Гоголя – „старосвітські поміщики”, „ревізори”, „мертві душі”... І мимоволі переймаєшся питанням, чи помер той старосвітський поміщик, як тип, серед нас самих.

Отже, тема „гоголівської людини” є вельми актуальною, якщо вживати термін видатного сучасного філософа М.Шлемкевича. Нелегко створити філософську систему, а ще важче впровадити її в життя. М.Гоголь створив етичне вчення, за яким людина могла б змінитися на краще, його ідеї, як і ідеї сьогодення, – явища рівнозначні і мають спільне спрямування.

Загалом ідейні розвідки філософської антропології М.Гоголя випереджають твердження сучасного екзистенціалізму, переосмислюють ідеї естетичного гуманізму та етики, поглиблюють вчення про внутрішній духовний світ людини, етичний плюралізм та цінність християнської культури.

У духовній творчості, у розмислах, у моральних настановах виявляється напрямок, в якому іде життя. А це не залишається поза впливом на розвиток всіх інших ділянок. Думки М.Гоголя деякою мірою утопічні, в чомусь недосконалі, але все ж вони були збудником, допоміжною ланкою (і в своєму критичному ставленні до суспільства) в намаганні йти до щастя, до самоусвідомлення, до удосконалення спочатку себе особисто, а потім і інших. Тут є універсальна вага ідей, зокрема, моральних та релігійно-етичних, для подальшого існування нації і всього народу. Ідейні і внутрішні справи людини набувають сьогодні особливого значення. Адже в нашому суспільстві існує криза людських взаємин, можна навіть сказати – криза людини.

З точки зору релігійного світобачення, М.Гоголь заповідав любити Бога понад усе, любити ближнього як самого себе, а якщо це перекласти на філософську мову, то можна сказати так: людина повинна передусім любити метафізичне в собі, свої метафізичні задатки, любити те, що виходить за межі людської природи. Людина повинна любити в ближньому подібну собі істоту.

Отже, чи не вперше своєю творчістю М. Гоголь проголосив свій принцип і, одночасно, тему своїх філософських шукань – любов до абстрактної людини – то не любов, а пусті слова, служіння абстрактному ідеалові може обернутися безмежною жорстокістю щодо особистості. Він переконаний, що через страждання, які випали на долю його народу, треба прийти до співстраждання, і, зрештою, – до справжньої любові. Саме цінною своєї життєвої і творчої драми він зафіксував для нашої культури невлесний момент рівноваги соціального служіння і поваги, співчуття і любові до конкретної людини в її неповторному життєвому світі. І в цьому розумінні М. Гоголь обґрунтовує класичну парадигму, значущу для всього XIX століття.

У людських душах є все, як зазначав М. Гоголь: і ангел, і чорт, святий і розпусник, праведник і злодій, і лише перевага чогось характеризує людину. Розхитані моральні засади, все наше життя змушують шукати виходу з духовної кризи. Моральний ідеал повинен бути рушійною силою. Він зазвичай змінюється під впливом обставин, але саме моральний ідеал і характеризує епоху. Ці визначальні тези відгукуються луною впродовж всього драматичного шляху, який судилося пройти Гоголю-філософу відтоді і аж до тепер.

Література

1. Барабаш Ю. Загадка „прощальної повісти”: „Избранные места из переписки с друзьями”. – М.: Художественная литература, 1993. – 270 с.
2. Бичко І.В. Свобода чи сваволя? (Критичний огляд філософії екзистенціалізму). – К., 1966. – 47 с.
3. Гоголь Н.В. Избранные сочинения. – М., 1948. – 450 с.
4. Горський В.С. Історія української філософії. – К.: Наукова думка, 2001. – 374 с.
5. Єфремов С. Між двома душами. Микола Гоголь. – К., 1909.
6. Звinyaцковский В. Николай Гоголь: тайны национальной души. – К., 1994.
7. Попович М. Микола Гоголь. – К., 1989.

О.М. Лосик

КУЛЬТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ВИТОКИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО РОЗУМІННЯ СВОБОДИ

У статті на прикладі концепції „ігрової” природи дискурсивних практик Ж.-Ф. Ліотара проаналізовано історично-культурні витоки постмодерної естетики в часи Модерну та авангарду.

Постмодерністський напрям досліджень та рефлексій у сучасній гуманітаристиці залишається актуальним, контраверсійним і міждисциплінарно зорієнтованим. Внутрішню багатовекторність

постмодерністського „стану духу” його опоненти (особливо ті з когорти т. зв. фельстонних, за влучним визначенням В. Вельша) інтерпретують як аргумент на користь нецілісності, антисамобутності та штучності цього інтелектуального та мистецького феномену, хоча уважна типологізація існуючих протиріч дозволяє спостерегти та проаналізувати набагато ґрунтовніші, ширші й цікавіші смисли постмодерністських концепцій [13, 5-9].

Так, визнані авторитети у сфері історії ідей (Ю. Габермас, Р. Рорті, З. Бауман, В. Вельш, З. Краснодембський, М. Фізерстовн, С. Леш та інші) вже не стільки дискутують про (не)виправданість чи (без)перспективність радикальних постмодерністських постулатів, скільки осмислюють витоки, причини та особливості їх становлення й поширення. Вони розуміються нарівні з іншими світоглядними (історичними, ментальними, ідеологічними) наслідками закономірних трансформацій „класичної” парадигми Модерну, об’єднаних ключовим паролем “свобода”, але у своїх дискурсивних – теоретичних та практичних – здійсненнях є доволі різноманітними. Під таким кутом зору, культурно-естетична сфера трактується вже не тільки як пасивна, адсорбуюча похідна „режимів сигніфікацій” (С. Леш), а як один з рушійних осередків бунтівливого „бурління дискурсу” (М. Фуко), що протиставляється тоталізуючим практикам насильства та свободи, актуальним і в новітню глобалізаційну добу.

Розглянемо наведені тези докладніше.

Естетичні реформи, „духово” близькі постмодерністам, розпочалися ще в часи академічних канонів. З одного боку, новочасний та просвітницький досвід творення та рецепції краси, описаний у “Феноменології духу”, мав бути „об’єктивним”, досягатися через скероване тяжіння пристрастей та експресій до метафізичної „істини”, замикається в одновимірній телеологічній духовості й, урешті-решт, спрямовуватися на розпізнавання „правдивого” сенсу зображальних символів. У традиціях гегелівської філософії мистецтво ставало „минулим минулим” та підпорядковувалося нормам спекулятивного світогляду: „... мистецтво вже не дає того заспокоєння духовних потреб і тієї нагороди, яких шукали та лише в ньому знаходили попередні епохи (...) Воно втратило для нас свою автентичну правду та правдиве життя (...) потреба світогляду про мистецтво є сьогодні непомірно більшою, ніж у часи, коли мистецтво для мистецтва давало певне задоволення. Нас мистецтво заохочує до рефлексійних роздумів, проте не з тією метою, аби творити нові мистецькі твори, але щоби пізнати науково, чим воно є” (Гегель) [6, 63, прим. 1]. „Слушні” образи з царини творчості, нарівні з політичними ідеями та моральними ідеалами, конституювали стабільність станів експресивності та коригували вільнодумні уявлення.